

Publikacja jest udostępniona na licencji
Creative Commons (CC BY 4.0)

WIELOGŁOS

Pismo Wydziału Polonistyki UJ

4/2023 (58), s. 1–25

ISSN 1897-1962 (druk) | 2084-395X (online)

doi: 10.4467/2084395XWI.23.026.18861

<https://www.ejournals.eu/Wieloglos>

Karolina Pospizil-Hofmańska

Uniwersytet Śląski

 <https://orcid.org/0000-0001-7622-5394>

Grunt jej mać. Kobiece narracje z górnośląskich marginesów – prolegomena

Literatura górnośląska

Górny Śląsk, jako region w swoich dziejach należący do Niemiec, Austrii, Czech i Polski na różnych stadiach rozwoju ich państwowości, był przez wieki nie tylko przedmiotem politycznych i militarnych sporów¹, ale także miejscem kontaktu międzykulturowego. Wydarzenia historyczne i polityczne wpłynęły znacząco na tożsamość górnośląską do tego stopnia, że nie udało się dojść do konsensusu dotyczącego samej nazwy regionu, jego granic oraz wewnętrznych podziałów². Część subregionów, przede wszystkim Śląsk Cieszyński, sprzeciwia się włączaniu ich do Górnego Śląska. Silna tożsamość lokalna

¹ *Cuius regio? Ideological and Territorial Cohesion of Silesia (c. 1000–2000)*, vol. 1–5, red. L. Harc, P. Wiszewski, R. Żerelik, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski 2013–2015.

² Por. A. Kubik, D. Pietrek, *Bestandsaufnahme der (deutschsprachigen) Gegenwarts-literatur in Schlesien. Über die sprachliche Trias der schlesischen Narrative*, „Oxford German Studies” 2019, vol. 48, no. 1, s. 161–181; W. Kunicki, *Śląsk. Rzeczywistości wyobrażone* [w:] *Śląsk. Rzeczywistości wyobrażone*, red. W. Kunicki, współpr. N. i K. Żarscy, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2009, s. 7–76; J. Urbanec, *Slezská literatura nebo literatura ve Slezsku?* [w:] *K periodizaci dějin Slezska*, red. Z. Jirásek, D. Gawrecki, Opava: Slezská univerzita 2008, s. 251–255.

mieszkańców Śląska Cieszyńskiego, zwłaszcza polskojęzycznych, konkuruje z tożsamością góralską i zaolziańską, a w mniejszym stopniu z górnośląską³. Na zjawisko to zwraca również uwagę Grażyna Kubica w swoim szkicu:

Samo określenie „mówię po śląsku” na Śląsku Cieszyńskim nie jest już żadną oczywistością. Nieraz wymaga wyjaśnienia, bo dla rosnącej liczby ludzi stamtąd (zarówno autochtonów, jak i napływowych) po śląsku mówią Ślązacy ze „Śląska”, przez co rozumieją Górny Śląsk poza Śląskiem Cieszyńskim. Przejęli dyskurs mediów z okresu PRL, w którym „Śląsk” ograniczał się tylko do Katowic i sąsiednich miast przemysłowych. Czyli w kategoriach tak ukształtowanej terminologii po śląsku mówią Górnoślązacy, a Cieszyńscy (Ślązacy Cieszyńscy) mówią „gwarą”. Przytłumiona została szeroka śląska tożsamość, która by łączyła Ślązaków spod Cieszyna, Bytomia i Opola. Historycznie i etnograficznie Śląsk Cieszyński jest przeciwieństwem Górnego Śląska, ale mało kto to obecnie wie, bo tego nie uczą w szkole ani nigdzie indziej, i trzeba się tego dowiedzieć samemu. Zatem śląskość posiadli na wyłączność autochtoniczni mieszkańcy czarnego Śląska i bardzo się dziwią, że są jeszcze jacyś inni Ślązacy⁴.

Autorka, mimo zauważanych sprzeczności w tej materii, konsekwentnie stosuje jednak przymiotnik „śląski” w odniesieniu do lokalnej tożsamości. Warto także zaznaczyć, że sam koncept właśnie szerszej, otwartej śląkości (górnoszląkości)⁵ zyskuje na atrakcyjności, między innymi dzięki nowym mediom⁶. Wiele osób łączy też, co wykazują na przykład spisy powszechność, tożsamość śląską z inną tożsamością regionalną bądź narodową⁷. Nie dziwi

³ Zob. G. Pawelska-Skrzypek, B. Domański, *Zróżnicowania przestrzenne postrzegania własnego regionu przez mieszkańców Śląska Cieszyńskiego*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, t. 1, s. 42–52; U. Kaczmarek, *Tożsamość regionalna mieszkańców Zaolzia*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, t. 1, s. 16–27; Z. Greń, *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2000; *Śląsk Cieszyński. Granice, przynależność, tożsamość*, red. J. Spyra, Cieszyn: Muzeum Śląska Cieszyńskiego 2008; N. Matykowski, *Śląsk Cieszyński a Podbeskidzie – świadomość regionalna mieszkańców województwa bielskiego*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, t. 1, s. 99–114.

⁴ G. Kubica, „*Moja ślůnsko rzecz*”. *Szkic autoetnograficzny*, „Socjolingwistyka” 2018, z. 32, s. 47.

⁵ Dolny Śląsk zwykle wyłącza się z dyskusji o współczesnej tożsamości śląskiej, co związane jest z przerwaniem ciągłości kulturowej na tym terenie. Zob. przyp. 2, a także: P. Wiszewski, *A Time of Transformation. New Silesia under Construction (1945–2015)* [w:] *Cuius regio?...*, vol. 5, s. 9–17. Por. M. Leśniakowska *et al.*, *Nieswojość*, Wrocław: Warstwy 2019; Z. Rokita, *Odrzania*, Wołowiec: Czarne 2023.

⁶ K.C. Humerstone, A. Kubik, ‘*Celtic Meets Slavic*’. *The Social Sustainability of Cornish and Silesian Heritage in Europe and Overseas*, „Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe” 2023, no. 1, s. 1–31, <https://doi.org/10.53779/LMZX3988> [dostęp: 20.08.2023] – zob. zwłaszcza s. 14–18.

⁷ Český Statistický Úřad, *Ščítání – výsledky: Obyvatelstvo podle národnosti, 2022*, <https://scitani.gov.cz/narodnost#null> [dostęp: 2.12.2022]; Główny Urząd Statystyczny, *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski*, Warszawa 2015.

więc, że w kwestiach dotyczących Górnego Śląska używa się takich pojęć, jak „wyobrażenie”⁸ czy „wizja” regionu⁹. Niemniej zarówno wyobrażenia, jak i wizje mają odniesienie do rzeczywistości, podobnie jak inne konstrukty społeczne – wspólnoty wyobrażone czy tożsamości zbiorowe¹⁰.

Kultura górnośląska, rozwijająca się w kontakcie z kulturami germańskimi (głównie niemiecką i austriacką, ale też z lokalnymi kulturami, takimi jak wilamowska) i słowiańskimi (głównie czeską, polską oraz kulturami lokalnymi, nieidentyfikującymi się ze wspomnianymi kulturami narodowymi, np. laską), od relatywnie niedługiego czasu bywa postrzegana jako odrębna od kultur dominujących w państwach, do których region należał bądź należy¹¹. Podobnie rzecz ma się z etnolektem/językiem górnośląskim (ISO 693-3 szl)¹² o statusie wciąż budzącym kontrowersje¹³, nie jest on jednak – co trzeba podkreślić – jedynym twórczym tej literatury. Zarówno śląski język, jak i kultura rozpatrywane są często w kontekście zależności, postzależności oraz walki o uznanie¹⁴. Wybitny sławista, Kevin Hannan, w 2006 roku powątpiewał, czy etnolekt śląski stworzy swój wariant literacki¹⁵ i czy sama (górn)śląskość nie

Por. też: Główny Urząd Statystyczny, *Wstępne wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021 w zakresie struktury narodowo-etnicznej oraz języka kontaktów domowych*, Warszawa 2023, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechno/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-wstepne/wstepne-wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-ludnosci-i-mieszkan-2021-w-zakresie-struktury-narodowo-etnicznej-oraz-jezyka-kontaktow-domowych,10,1.html> [dostęp: 30.08.2023].

⁸ W. Kunicki, *op.cit.*

⁹ K. Hannan, *Borders of Identity and Language in Silesia*, „The Polish Review” 2006, vol. LI, no. 2, s. 131–145.

¹⁰ Por. B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków: Znak 1997; J. Kijonka, *Górnoślązacy. Tożsamość regionalna i etniczna ponad granicami*, „Człowiek i Społeczeństwo” 2017, nr 44, s. 111–131.

¹¹ Zob. np. M. Błaszczak-Waławik, W. Błasiak, T. Nawrocki, *Górny Śląsk. Szczególny przypadek kulturowy*, Kielce: Wydawnictwo Naukowe Jan Szumacher 1990; por. M. Wiatr, *Oberschlesien und sein kulturelles Erbe. Erinnerungspolitische Befunde, bildungspolitische Impulse und didaktische Innovationen*, Göttingen: V&R Unipress 2016, s. 243–253.

¹² Kod szl na podstawie normy ISO 639-3.

¹³ A. Czesak, *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2015; H. Jaroszewicz, *Krytyka prób emancypacji śląszczyzny. Płaszczyzna naukowa (lingwistyczna)*, „Slavia Occidentalis” 2019, no. 1, s. 21–48.

¹⁴ Zob. E. Michna, *Odrębność językowa małych grup etnicznych i jej rola w procesach walki o uznanie oraz polityce tożsamości. Analiza porównawcza sytuacji Rusinów Karpackich i Ślązaków*, „Studia Humanistyczne AGH” 2014, nr 3, s. 115–130; A. Muś, T. Jakubowski, J. Kijonka, P. Sarna, *Where Ethnoregionalism and Nationalism Meet: A Struggle for Recognition and a Clash of Identities*, „International Journal on Minority and Group Rights” 2022, <https://doi.org/10.1163/15718115-bja10091> [dostęp: 30.11.2022].

¹⁵ Głosił te tezy, mimo że twórczość śląskojęzyczna (oraz wielojęzyczna, uwzględniająca śląski) ma dłuższą i bogatszą historię. Za pierwszy tekst po śląsku uznaje się ano-

rozplynie się w kulturach i tożsamościach dominujących. Z perspektywy czasu można stwierdzić, że zarówno lokalna tożsamość (w kilku swoich odmianach), etnolekt, jak i literatura wciąż się rozwijają, na co wskazują nie tylko wyniki spisów powszechnych w Polsce i Czechach¹⁶, ale także duża liczba publikacji po śląsku¹⁷ czy wytworzenie lokalnej popkultury¹⁸.

Ze względu na niepewny (i nieuznany prawnie) status górnośląskiej wspólnoty etnicznej/kulturowej, jej języków i kultury wyjaśnienia wymaga samo pojęcie literatury górnośląskiej. Mianowicie za literaturę górnośląską uważam twórczość literacką powstałą na Górnym Śląsku bądź pisaną przez autorów deklarujących przynależność do regionu lub związek z nim¹⁹, istotne więc tu będzie *culture sensitive approach*²⁰. Należy mieć na uwadze, że górnośląskie teksty literackie mogą powstawać w wielu językach, między innymi po polsku, czesku, niemiecku, śląsku oraz w różnych ich dialektach/wariantach, a część tej literatury stanowią teksty wielojęzyczne²¹. Literatura górnośląska,

nimową satyrę z (prawdopodobnie) 1654 roku, *Placz a narzykani predykantów ze Śląska wygnanych w namysłowskim kraju* – zob. I. Kaczmarzyk, „*Placz a narzykani predykantów ze Śląska wygnanych w namysłowskim kraju*” – zapomniany utwór literatury śląskiej, „*Śląskie Miscellanea*” 1993, t. 5, s. 29–38. Część utworów publikowano w prasie (m.in. w „*Gwiazdce Cieszyńskiej*”, „*Zaraniu Śląskim*”, „*Kocyndrze*”) oraz formie książkowej (np. H. Koelling, *Prośliccy, abo jak Pon Wilhelm Koelling byli 12 lot pasterzem w Proślicach, w Miechowej a na Bronach*, Wrocław: Grass, Barth i Sp. 1887; M. Wardasówna, *Wylot*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1954; G. Morcinek, *Czarna Julka*, Warszawa: Czytelnik 1959; P. Kubisz, *Przednówek*, Český Těšín: Śląski Związek Literacko-Artystyczny w Czechosłowacji 1937). Na uwagę zasługuje także rodzima twórczość oralna, z widocznymi wpływami kultur ościennych, zebrana na przełomie XIX i XX wieku przez L. Malinowskiego (np. *Powieści ludu polskiego na Śląsku*, t. 1–2, Kraków: Akademia Umiejętności 1899–1901) czy F. Steuera (*Ostatni gwojźdźaurz*, Katowice: Księgarnia i Drukarnia Katolicka 1934; *idem, Z naszej żymy ślunskej*, Katowice: Księgarnia i Drukarnia Katolicka 1934).

¹⁶ Narodowość i/lub tożsamość śląską (wyłącznie lub łącznie z inną przynależnością narodową/etniczną) zadeklarowało 12 451 obywateli Czech oraz 847 000 obywateli Polski – zob. przyp. 7.

¹⁷ Zob. np. publikacje wydawnictwa Silesia Progress (jedno z kilku wydawnictw działających na rynku górnośląskim): <https://www.silesiaprogress.com/pl/c/Polslonsku/51/1/full> [dostęp: 20.11.2022].

¹⁸ J. Kijonka, *Ethnicity, Leisure and Popular Culture* [w:] *Leisure, Health and Well-Being*, eds. Z. Benkő, I. Modi, K. Tarkó, Cham: Palgrave Macmillan 2017, s. 229–245.

¹⁹ Por. J. Lyszczyna, *Czy istnieje literatura śląska?*, „*Fabryka Silesia*” 2012, nr 1, s. 48–52; G. Szewczyk, *Literatura na Górnym Śląsku* [w:] *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, red. J. Backle, D. Gawrecki, R. Kaczmarek, Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej 2011, s. 389–406.

²⁰ V. Nünning, *A ‘Culture-Sensitive Approach’ to Transcultural Literary History* [w:] *Studying Transcultural Literary History*, ed. G. Lindberg-Wada, Berlin: De Gruyter 2006, s. 43–51.

²¹ Por. R. Makarska, *Textual Multilingualism, or Inscribing a Place. Regionalism, Polyculturalism, and Multilingualism in New Central-European Literature*, „*Wielogłos*” 2018 [Special Issue English Version], s. 93–108.

traktowana jako literatura regionalna, pograniczna transkulturowa mikroliteratura czy wielojęzyczna twórczość mniejszości etnicznej, każdorazowo wymaga pewnego dookreślenia. Jej materia, ze względu na transkulturowy wymiar, wielojęzyczność i – chcąc nie chcąc – wplątanie w dyskursy polityczne i tożsamościowe, niejednokrotnie o charakterze subwersywnym wobec dominujących narracji większościowych, nadal wydaje się w szerszym dyskursie akademickim nieoczywista i budzi pewne kontrowersje, stąd też powyższe uwagi ogólne.

Kobiece doświadczenie

W swoim szkicu skupię się na wycinku górnośląskiej twórczości literackiej powstałej na terenach wiejskich, pomijanych w dominującej narracji o regionie postrzeganym przede wszystkim jako miejsce rozwoju przemysłu oraz form gospodarki postindustrialnej. Obszary wiejskie (i półwiejskie) są istotną częścią przestrzeni oraz świata przedstawionego tutejszej literatury²². Wybór tekstów z „zielonej części” Górnego Śląska nie był podyktowany z góry założoną tezą, lecz wynika z lektury i zauważenia wyraźnych różnic między literaturą części industrialnej, gdzie przeważa perspektywa męska, a literaturą części z mieszanym lub wiejskim typem gospodarki, gdzie dominuje perspektywa kobieca²³. Będę się odwoływać przede wszystkim do prozy Evy Tvrdej oraz Anny Malchárkovej, współczesnych autorek związanych z ziemią hulczyńską, częścią Górnego Śląska leżącą między Opawą a Ostrawą. Ziemia hulczyńska do 1724 roku znajdowała się w granicach monarchii habsburskiej, a w wyniku wojny prusko-austriackiej została przyłączona do Prus, co wpłynęło na jej rozwój ekonomiczny i kulturalny oraz stało się podstawą widocznej do dziś odmienności od reszty czeskiego Górnego Śląska. W 1920 roku przyłączono ją do Czechosłowacji, w 1938 roku na podstawie układu monachijskiego została częścią III Rzeszy, w 1945 roku znowu włączono ją do Czechosłowacji. Na terenach tych przeprowadzono po wojnie akcję weryfikacji narodowościowej,

²² Por. K. Pospiszil-Hofmańska, *The Eternal Return. Rural and Semi-Rural Areas in Contemporary Upper Silesian Literature*, [w:] *Portraying Countryside in Central European Literature*, eds. J. Ivánek, J. Malura, Ostrava: Ostravská univerzita 2021, s. 370–388.

²³ To teza robocza, konieczna do zweryfikowana w trakcie szerszej zakrojonych badań. Do polskojęzycznych tekstów z górnośląskich terenów rolniczych i półrolniczych zaliczyć można np. trylogię śląską Heleny Buchner (*Hanyška*, Kotórz Mały: Silesia Progress 2016; *Dzieci Hanyški*, Szczecin: Wydawnictwo My Book 2008; *Ciotka Flora*, Szczecin: Wydawnictwo My Book, Creative Media 2013), *Warkocz pokoleń* Aleksandry J. Ostroch (Warszawa: Wydawnictwo Książkowe „Twój Styl” 1998), *Przemilczane* Moniki Neumann (Kotórz Mały: Silesia Progress 2021), a także, przynajmniej częściowo, *Od jednego Lucypera* Anny Dziewit-Meller (Kraków: Wydawnictwo Literackie 2020). Badania te wymagałyby głębszego zbadania autousytuowania autorek i badaczek tej literatury, przy czym pomocnym narzędziem byłyby tutaj IDI.

a także wprowadzono siłowo reformę rolną, kolektywizację wsi oraz dyskryminowano miejscową ludność ze względu na język, religię czy pochodzenie etniczne²⁴. Przywołuję skrótowo najważniejsze wydarzenia i doświadczenia historyczne celowo, albowiem w kobiecych narracjach hulczyńskich historia i polityka odgrywają ogromną rolę, splatając się z losami protagonistek. Autorki przywołują wydarzenia wcześniejsze, kształtujące charakter zarówno ziemi hulczyńskiej, jak i całego dużego regionu, takie jak wojny śląskie, skupiają się jednak na XX wieku, gdyż wówczas mogą też bezpośrednio korzystać z relacji świadków.

W twórczości Malchárkovej i Tvrdej wielopłaszczyznowa dyskryminacja miejscowej ludności, związana z odmiennością językową, etniczną i religijną, z silną lokalną tożsamością, łączy się z patriarchalną opresją, marginalizacją, a także z egzotyzacją Śląska²⁵ czy – w mniejszym stopniu – z negatywnym stereotypem wsi i poczuciem bycia gorszą²⁶. Autorki nie tyle maternalistycznie

²⁴ Więcej o historii ziemi hulczyńskiej zob. V. Plaček, *Prajáci aneb k osudům Hlučinska 1742–1960*, Háj ve Slezsku: Máj 2000; R. Fukala, *Slezsko – neznámá země Koruny české*, České Budějovice: Veduta 2007.

²⁵ Zob. „The historical lands of Bohemia and Moravia are two regions whose existence the Czechs recognise without a question, while Silesia is in a weaker position and gains only two-thirds of the recognition of the other two historical lands” (T. Siwek, K. Bogdová, *Czech Cultural-Historical Regions in the Minds of Their Inhabitants*, „Czech Sociological Review” 2007, vol. 43, no. 5, s. 1039–1053). Por. T. Siwek, *Czech Silesia. A Periphery of the Czech State*, „Europa XXI” 2006, vol. 15, s. 145–150. Por. też: „Agáta zdała sobie sprawę, że nawet nie wie, gdzie dokładnie leży Śląsk. Wschód kraju to dla niej Morawy. Dalekie, egzotyczne i wciąż lekko zapóźnione. Ale Śląsk? [...] wygooglowała granice Śląska. Darkovice naprawdę leżały na Śląsku. Nie na Morawach, ale na Śląsku, w rejonie między Ostrawą a Opawą. Granice między Śląskiem a Morawami trudno było znaleźć. Od średniowiecza toczył się tutaj bój między interesami czeskimi, niemieckimi i polskimi. Niewyraźna, nieczytelna kraina. Do kogo właściwie należała? Góry, Dolny, polski, czeski, opawski, cieszyński, wszystko Śląsk. Daleki i niezrozumiały” (E. Tvrdá, *Pandorína skříňka*, Ostrava: Littera Silesia 2015, s. 47–48). Wszystkie przekłady z języków czeskiego i śląskiego, jeśli nie zaznaczono inaczej – K.P.H.

²⁶ W czeskim społeczeństwie silny jest topos idyllicznej „chałupy”, a wieś nie obrosła tyloma negatywnymi stereotypami, co w Polsce. Zob. V. Macura, *The Idyll and the Topos of the “Cottage” as a Czech National Stereotype*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 1996, nr 1–2, s. 51–66; L. Ptáček, *The Sudetes in Czech Cinema – a Political Space Trapped by National and Class Stereotypes*, „Ekphrasis” 2020, no. 1, s. 72–86; R.A. Chitnis, *A Need for Greater Openness. The Countryside in Czech Fiction since 1989*, „The Slavonic and East European Review” 2013, vol. 91, no. 3, s. 431–464. Niemniej peryferie Czech (zarówno miasta, miasteczka, jak i wsie), należące wcześniej do Niemiec i „podejrzane etnicznie”, postrzegane są inaczej. Dużo uwagi w czeskiej kulturze i literaturze poświęcono Sudetom i relacjom polsko-niemieckim, budując ich obraz jako ciekawej, ale trudnej i niedostępnej krainy, kryjącej w sobie wiele dramatów (por. np. spektakl *Dechovka* teatru VOSTO5, *Televizní záznam inscenace Divadla VOSTO5 „Dechovka” pořizený Českou televizí na Baráčnícké rychtě 19. a 20.10.2015*, <https://vimeo.com/195275990> [dostęp: 20.01.2023]). Zob. L. Németh-Vitová, *Odkrywanie na nowo „kraju sudeckiego” w czeskiej literaturze po*

pochylają się nad kobietami hulczyńskimi, prezentując ich głosy, ile – zgodnie z podejściem bell hooks²⁷ i Donny Haraway²⁸ – są tymi głosami, umiejscawiają je, otwierają się na głosy innych kobiet i zarysowują skomplikowane socjologiczne, ekonomiczne i polityczne realia swojego i ich funkcjonowania. Kobiecte opowieści hulczyńskie stają się więc nie tylko medium pamięci²⁹ mikroregionu, ale także gestem przejścia narracji.

Nie będę analizować twórczości obu autorek z osobna, a skupię się na zauważalnych i istotnych punktach wspólnych tworzących opowieść o górnośląskiej kobiecie z rolniczych części regionu, przy czym głównym punktem odniesienia będą dwie herstorie – Agnes z *Dziedzictwa* Tvrdej oraz Almy z *Gruntu* Malchárkovej i ich kontynuacja w losach wnuczek.

Zanim jednak przejdę do kobiecych głosów z ziemi hulczyńskiej, nie mogę nie wspomnieć, że doświadczenie górnośląskie ukazane jest w wielu tekstach, niezależnie od płci i identyfikacji autora, jako doświadczenie kobiece. To kobiety są odpowiedzialne za utrzymanie związków z kulturą i ziemią, za trwanie opowieści o regionie, transfer pokoleniowy, jawią się jako strażniczki i ofiary tradycyjnej kultury i hierarchii społecznej. W twórczości związanej z terenami industrialnymi i postindustrialnymi kobiety bywają częściej przedmiotem niż podmiotem opowieści – ich historie, losy, pragnienia opowiadają mężczyźni, budując wyobrażenie górnośląskiej kobiety, swego rodzaju mit, ale nie oddają jej głosu. Górnoślązaczka jawi się jako opiekunka, strażniczka domu, która „nieświadoma filozoficzności problemu [...]”, włącza „prace domowe

1989 roku, „Porównania” 2015, nr 17, s. 55–66. Tematyka śląska nadal jest jednak słabo obecna poza samym regionem.

²⁷ Mam tu na myśli zwłaszcza uwagi o mówieniu z marginesu i ukazaniu wieloaspektowości danej rzeczywistości, zob. bell hooks, *Margines jako miejsce radykalnego otwarcia*, przeł. E. Domańska, „Literatura na Świecie” 2008, nr 1–2, s. 108–117. Por. A. Galant, *Na falach, lądach, marginesach. O metaforach i możliwościach feministycznej historii literatury*, „Forum Poetyki” 2017, nr 10, s. 22–30.

²⁸ Obie autorki we wstępach, notkach autorskich bądź zakończeniach książek (por. bibliografia), a także w wywiadach i innego typu wypowiedziach publicznych wyraźnie sytuują się jako Ślązaczki, Hulczynianki (Prajzačky) – zob. np. E. Tvrda, *Přihlásím se ke slezské identitě*, 30.03.2021, <https://wachtyrz.eu/eva-tvrda-prihlasim-se-ke-slezske-identite/> [dostęp: 20.01.2023]; A. Malchárková, *Hlásím se k národnosti slezské*, 25.03.2021, <https://wachtyrz.eu/anna-malcharkova-hlasim-se-k-narodnosti-slezske/> [dostęp: 20.01.2023]. Można więc uznać, że mamy tu do czynienia, mimo wypowiedzi nie naukowej, a literackiej, z rodzajem wiedzy usytuowanej. Por. D. Haraway, *Wiedze usytuowane. Kwestia nauki w feminizmie i przywilej ograniczonej/częściowej perspektywy*, przeł. A. Czarnacka, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0062haraway1988.pdf> [dostęp: 20.02.2023]; A. Derra, *Od skromnego świadka do wiedzy usytuowanej. O pożytkach z feministycznych badań nad nauką i technologią*, „Etyka” 2012, nr 45, s. 119–132.

²⁹ K. Střelec, *Česky psaná literatura jako medium paměti (a zapomnění)* Hlučínska, „Poznańskie Studia Slawistyczne” 2019, nr 16, s. 257–266; K. Pospiszil, *Dziedzictwo niechciane. Walka pamięci w tetralogii śląskiej Evy Tvrdej*, „Bohemistyka” 2018, nr 3, s. 241–256.

w plan zbawienia³⁰ i robi ze Ślązaka „proto-postmodernistę”³¹. Zresztą to właśnie prace domowe, reprodukcyjne i opiekuńcze świadczą o jej wartości, stają się emblematem tutejszej kobiecości – przejrzyste, niemal codziennie myte szyby, śnieżnobiałe firanki, czyszczone często prymulki w oknach³², „nudli kulanie i gardin szpanowanie, sztyrkowanie, hajcowanie w kachloku, pucowanie gelendra, pranie galot i spodnioków”³³. Jest to zgodne z modelem kulturowym opisanym już dobrze przez Elżbietę Górnikowską-Zwolak i inne badaczki³⁴. Podobne czynności wykonują także bohaterki tekstów, które będą przywoływać w dalszej części artykułu. Istotna okazuje się tu jednak zmiana perspektywy z zewnętrznej na wewnętrzną, z centralnej na marginalną, z perspektywy mężczyzn i chłopców obserwujących matki, babki, siostry, ciotki, przyjmujących za oczywistość rezultaty ich pracy, na perspektywę kobiet wykonujących te prace, odczuwających ich konsekwencje. Proza Malchárkovej i Tvrdej to przede wszystkim głosy świadkiń, matek, córek, chłopek, autochtonek, oparte często na dokumentach, fotografiach, semioforach³⁵. Tvrdá swoje książki uzupełnia starymi fotografiami, a nawet wplata w tok opowieści realnie istniejącą wystawę w Muzeum Ziemi Hulczyńskiej³⁶, Malchárková z kolei inspirowała się rozmowami z autochtonkami, nie stroni od używania miejscowego słownictwa. Obie autorki, zwłaszcza zaś Malchárková, wyraźnie inspirowała się działalnością Ludmily Hořkej, badaczki hulczyńskiej kultury

³⁰ S. Szymutko, *Nagrobek ciotki Cili*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2001, s. 26 [podkr. moje – K.P.H.].

³¹ *Ibidem*, s. 36.

³² F. Netz, *Dysharmonia caelestis*, Katowice–Warszawa: Śląsk 2004, s. 31, 35; J. Kornhauser, *Dom, sen i gry dziecięce. Opowieść sentymentalna*, Kraków: Znak 1995, s. 11.

³³ Pol.: „wałkowanie makaronu, upinanie firan, robienie na drutach, palenie w piecu, czyszczenie balustrady, pranie spodni i kałesonów”. A. Nawarecki, *Lajerman*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria 2010, s. 14.

³⁴ E. Górnikowska-Zwolak, *Szkic do portretu Ślązaczki. Refleksja feministyczna*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk” 2000. Por. G. Kubica, *Ewangelickie kobiety – szkic [w:] eadem, Śląskość i protestantyzm*, Kraków: Wydawnictwo UJ 2011, s. 237–240; U. Swadźba, *Śląskie wartości – praca, rodzina i religia. Geneza, trwanie i zmiany*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa” 2014, nr 5, s. 22–41.

³⁵ Zob. E. Tvrdá, *Dziedzictwo*, przeł. K. Pospiszil, Kotórz Mały: Silesia Progress 2016, s. 2; A. Malchárková, *Grunt*, przeł. K. Pospiszil-Hofmańska, Kotórz Mały: Silesia Progress 2021, s. 5. Por. H. Buchner, *Hanyska*, s. 7; K. Lednická, *Šikmý kostel. Románová kronika ztraceného města léta 1894–1921*, Ostrava: Bílá vrána 2020, s. 397–398. Jest to zresztą cecha wspólna wielu współczesnych środkowoeuropejskich powieści rodzinnych, o czym pisze np. A. Artwińska, *Transfer międzypokoleniowy, epigenetyka i „więzy krwi”*. *O „Małej Zagładzie” Anny Janko i „Granicy zapomnienia” Siergieja Lebediewa*, „Teksty Drugie” 2016, nr 1, s. 13–18.

³⁶ Muzeum Hlučinska, Tvrdá przywołuje wystawę stałą, którą można zwiedzić także online: <https://www.muzeum-hlucinska.cz/informace/stala-expozice/10> [dostęp: 20.12.2021].

tradycyjnej, która spisała wiele miejscowych opowieści, podań i pieśni³⁷. Poza Malchárkovą czy Tvrďą³⁸ dzieło Hořkej kontynuuje także między innymi Jana Schlossarková³⁹, jest to jednak temat na osobne opracowanie i namysł nad rolą badaczek oraz autorek w tworzeniu nowej narracji o regionie.

Tvrďa i Malchárková rezygnują w przywoływanych tu tekstach z eksperymentów formalnych, ich narracja skupia się przede wszystkim na zarejestrowaniu przeżyć bohaterek na tle skomplikowanej dwudziestowiecznej historii regionu, niewiele jest tu dialogów, dominuje narracja trzecioosobowa przeplatana mową pozornie zależną. Autorki, przez całe życie związane z ziemią hulczyńską, stają się czymś na kształt narzędzia, tuby, przez którą mówią miejscowe kobiety (także te nieżyjące – „odczytywane” z dokumentów, fotografii, wspomnień), głosem podporządkowanej innej, ukazując jednocześnie spiętrzoną, intersekcyjną dyskryminację, z jaką protagonistki muszą się mierzyć. Z jednej strony podlegają ocenom, weryfikacjom i prześladowaniom, jakie były wspólnym przeżyciem wszystkich mieszkańców tego regionu bez względu na płeć, z drugiej jednak doświadczają opresyjności patriarchalnej kultury (biorąc też w tej opresji udział) oraz przemocy z rąk mężczyzn. Autorki malują obraz kobiety z wiejskich krańców Górnego Śląska od wewnątrz, same dzieląc część losów bohaterek, przetwarzając, fabularyzując rzeczywistość zebrane głosy autochtonek – można tu więc, choć z pewną dozą ostrożności, mówić o autoreprezentacji, o tym, że to opisywane kobiety stają się dysponentkami znaku.

Ziemia, ciało, powinność

Związki z uprawą roli (lub chociaż jakiejś jej „pozostałości”, jaką były przydomowe ogródki czy działki) pojawiają się w większości górnośląskich tekstów⁴⁰, to ziemia jest bowiem gwarancją przetrwania:

³⁷ Ludmila Hořká (właśc. Marie Šindelářová, de domo Holubková), ur. 1892, zm. 1966, pisarka, poetka, publicystka, zbieraczka i badaczka twórczości ludowej, głównie ziemi hulczyńskiej.

³⁸ Tvrďa odwołuje się do miejscowych opowieści, ale sama nie zbiera twórczości ludowej. Malchárková z kolei wydała kilka zbiorów literatury ludowej (np. *eadem*, *Chudobky: pověsti a báchorky z Hlučína*, Ostrava: Repronis 2018).

³⁹ J. Schlossarková, *Co na Prajske se povědalo*, Opava: Leges 2019; *eadem*, *Co na Prajske se stalo*, Opava: Leges 2019; *eadem*, *Toulky nejen Hlučínem*, Hlučín: Jana Schlossarková 2016.

⁴⁰ Np. niewielkie pola górników opisane są m.in. w *Drachu* Szczepana Twardocha (Kraków: Wydawnictwo Literackie 2014), przydomowe ogródki warzywne, hodowla świń, kur czy kóz w miastach i na przedmieściach – w *Piątej stronie świata* Kazimierza Kutza (Kraków: Znak 2010), w *Lajermanie* Aleksandra Nawareckiego (*op.cit.*), *Czarnym ogrodzie* Małgorzaty Szejnert (Kraków: Znak 2007) czy *Dysharmonii caelestis* Feliksa Netza (*op.cit.*). Uwagę chłopskiemu i chłopo-robotniczemu pochodzeniu poświęca też

Ziemia ich żywiła [...]. Zdobywanie chleba pracą pługą i rąk było harówką, ale stało się ich przeznaczeniem. [...] Znali swoje pola, kochali swoje zwierzęta, mimo wiecznego kieratu. Woń ziemi krążyła w ich krwiobiegach. To grunt przecież dziedziczyło się razem z chłopską dumą. Gospodarstwo wywyższało ich, byli niezależni. Nie musieli wegetować, żebrać czy tułać się po świecie. Gdy potrafiliby dać ziemi, co się jej należy, żywiła ich. [...] Ale nie dostali nic za darmo. Od wiosny do jesieni harowali. [...] Grunt, ziemia to gwarancja przetrwania niezależnie od czasów, podstawa życia⁴¹.

Łączność z ziemią stopniowo jednak się rozluźnia, co Tvrdá i Malchárková rejestrują w losach protagonistek. Gospodarstwa, grunty odbierane są po kawalku, najpierw wraz z przymusowymi kontyngentami podczas drugiej wojny światowej, następnie z czasowym bądź stałym przejmowaniem gospodarstw tubylców przez przybyszów (najczęściej przesiedleńców) ze wschodu, a następnie przez odbieranie inwentarza i pól w czasie kolektywizacji wsi. Rosnące proporcjonalnie do zmniejszających się gospodarstw poczucie zagrożenia sprawia, że bohaterki desperacko próbują utrzymać choć skrawek ziemi zapewniający minimum egzystencji, chcą też za wszelką cenę przekazać dalej swoje wartości, obyczaje i tradycje – upatrując w ich zachowaniu szansy przetrwania wspólnoty i samych siebie.

Wychowane w patriarchalnej, tradycyjnej kulturze Agnes i Alma godzą się z przypisaną im rolą. Uwewnętrzniają i akceptują swoje powinności⁴². Ich pozycja w wiejskiej/wiejsko-robotniczej⁴³ społeczności, a także w rodzinie, do której wchodzi przez małżeństwo, zależy od tego, czy – i w jakim stopniu –

Mirosław Syniawa w jednej z najważniejszych śląskojęzycznych publikacji *Cebulowó ksiynga umartych* (Kotórz Mały: Silesia Progress 2018).

⁴¹ A. Malchárková, *Grunt*, s. 17.

⁴² Przy lekturze tego artykułu mogą się nasuwać skojarzenia z sytuacją chłopek na ziemiach polskich opisanych przez J. Kuciel-Frydryszak (*Chłopki. Opowieść o naszych babkach*, Warszawa: Marginesy 2023), ze względu na pewną wspólnotę doświadczeń (uprzedmiotowienie, praca ponad siły, wycieńczenie ciała itp.), jednak trzeba wyraźnie zaznaczyć, że chłopki śląskie (górnosląskie) znajdowały się w innym położeniu socjoekonomicznym, miały lepszy dostęp do edukacji, opieki medycznej itp., na co wskazują uwagi rozproszone w wielu tekstach – zob. np. ciekawe studia porównawcze: *Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozioökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts Beiträge zu seiner Lage und deren Widerspiegelung in der zeitgenössischen Publizistik und Literatur. Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa*, hrsg. D. Berindei, W. Gesemann, A. Hoffmann, Köln–Wien: Böhlau 1973; *Historia Górnego Śląska...*; T. Ładogórski, *Ludność Śląska na przelomie dwóch epok* [w:] *Historia Śląska*, red. S. Michalkiewicz, t. 3: 1850–1890, Wrocław: Ossolineum 1976, s. 21–61. Interesującym kontekstem jest także praca D. Załęgi *Bez pana i plebana. 111 gawęd z ludowej historii Śląska* (Warszawa: Wydawnictwo RM 2021). Brakuje jednak całościowego opracowania dotyczącego chłopstwa na Górnym Śląsku.

⁴³ Część bohaterów i bohaterek pracuje w przemyśle (Karel, mąż Agnes, jest zatrudniony w kopalni, jedna z córek Almy, Heda, przez krótki czas zarabiała pieniądze w fabryce), jednak sama industria funkcjonuje na marginesie świata przedstawionego.

ich ciała są gotowe do pracy w gospodarstwie, pracy opiekuńczej, a przede wszystkim – do reprodukcji⁴⁴. Niezależnie od tego, czy bohaterki ślub brały z miłości (Agnes) czy z przymusu rozbudowania chłopskiego majątku (Alma), ich nadrzędnym obowiązkiem było przekazanie dalej „chłopskiej krwi”:

Jej rola była przesądzona, miała rodzić dzieci i tym samym zapewnić ciągłość rodu i funkcjonowanie gospodarstwa⁴⁵.

Całą swoją siłę wkładała w pragnienie zostania matką. [...] Bez dziecka jest niczym. Niczym w domu, niczym wśród sąsiadów. Gdziekolwiek przyszła, czuła spojrzenia wlepione w jej brzuch i piersi. Jest w ciąży czy nie? Ach, gdyby już była! Gdyby w końcu stała się kobietą, gdyby miała to za sobą! Modliła się i modliła już trzynastą niedzielę, ale ciąży nie wymodliła. Zaczynała się bać, że jest niepłodna albo że niepłodny jest Karel. Nawet przestała jeździć w odwiedziny do Benešova [do rodziców – dop. K.P.H.]. Nie chciała się pokazać w domu, bo za każdym razem, gdy tam była, czuła napięcie wynikłe z niewypowiedzianego pytania: już? I za każdym razem musiała ich rozczarować – nie⁴⁶.

Dopiero narodziny potomka, żywy dowód na to, że ciało spełnia swoją funkcję, sprawiają, że kobieta zyskuje siłę, stopniowo przejmuje władzę w gospodarstwie z rąk poprzedniczki (teściowej – przypadek Agnes) lub umacnia swoją pozycję względem innych kobiet w gospodarstwie (posługaczek, dziewczek – w wypadku Almy). Po dołączeniu do rodziny niemal każda z bohaterek, także drugoplanowych, wikała się w walkę o władzę i szacunek, zwykle toczy ją z innymi kobietami. Na zdobytą już pozycję nie wpływa nawet utrata ciąży (Agnes) czy śmierć dziecka (Alma, Agnes).

Trzeba jednak dodać, że ciąża nie zawsze okazuje się błogosławieństwem – w czasie przesilenia, wojny czy szybko postępujących zmian wizja przyjscia na świat kolejnego dziecka jawi się jako utrapienie dla Almy, obawiającej się narodzin syna skazanego na śmierć przez dawną klątwę⁴⁷, dla matki Edeltraud⁴⁸, której ciało jest wyniszczone codzienną harówką i kilkoma ciążami, dla

⁴⁴ Por. uwagi Kubicy dotyczące (analogicznej) sytuacji kobiet ewangelickich na Śląsku Cieszyńskim (który traktuję tutaj jako część Górnego Śląska): „Kobieta-panna jest istotą niepełną. Pełnię człowieczeństwa może zapewnić kobiecie wyjście za mąż i urodzenie dzieci. Wtedy zostaje ona złapana w pułapkę kultury, która każe jej zajmować się przede wszystkim rodziną i jej dobrobytem. Co więcej, jest to nakaz, uwewnętrzniony imperatyw kulturowy, który mamy w sobie, a który każe robić to wszystko, co robimy”. G. Kubica, *Ewangelickie kobiety...*, s. 239.

⁴⁵ A. Malchárková, *Grunt*, s. 51.

⁴⁶ E. Tvrda, *Dziedzictwo*, s. 26.

⁴⁷ Klątwę rzucaną przez zrozpaczoną matkę, której syna niechętny zabił mąż Almy, Ignác. Róza, posługaczka w gospodarstwie rodziców Ignáca, przekleła wszystkich męskich potomków – ród Rothów miał wygasnąć na Ignácu.

⁴⁸ Bohaterka jednego z opowiadań ze zbioru *Třešňovou alejí* Tvrdej, bohaterka bezimienna, w toku fabuły określana jako „matka Edeltraud” (podobnie zresztą jak „ojciec Edeltraud”). E. Tvrda, *Třešňovou alejí*, Ostrava: Littera Silesia 2008.

Margarety⁴⁹, która modliła się o poronienie wczesnej ciąży będącej wynikiem romansu z miejscowym lekarzem – częściowo ze względu na przewidywany skandal i ostracyzm, częściowo dlatego, że drugiego dziecka nie potrafiłaby już wykarmić. Spędzenie płodu wydaje się jej jedyną słuszną decyzją, zdaje sobie zresztą sprawę, że nie tylko ona staje przed takim wyborem.

Wiedziała o kobiecie, która potrafiła pomóc. Nie byłaby ani pierwsza, ani ostatnia. [...] Jeśli nie pomogą sprawdzone metody⁵⁰, pomoże kobieta za wzgórzem. [...] Po południu Margareta poszła do sklepu i kupiła sobie butelkę czerwonego wina. Wieczorem położyła Reinholda [syna – dop. K.P.H.] w pokoju gościnnym i całą ją wypila. Upiła się i płakała [...]. Starła się nienawidzić Maxa, ale nie mogła [...]. Tuż nad ranem umyła się, uczesała, ubrała i poszła na poranną mszę do kościoła. [...] Modliła się do panienki Marii. Nie prosiła jej o wybaczenie, wierzyła, że posłała jej Maxa jako dar, więc za niego dziękowała. Prosiła o siłę. [...] Kiedy wróciła z kościoła, zorientowała się, że panienka Maria ją wysłuchała. Zaczęła mocno krwawić⁵¹.

Margareta, Alma, Agnes, jak i inne bohaterki, szukały wsparcia w wierze i w innych kobietach – siostrach, matkach, znachorkach, świętych. Nie wierzyły ani swoich rozterek, ani nadziei mężczyznom – nawet tym, których kochały⁵². Nie widziały w mężczyznach siły charakteru, a jedynie siłę fizyczną, a często także zagrożenie, przemoc i gwałt. Ujawnia się tutaj duchowa słabość mężczyzn, można zauważyć też częstą i długą ich nieobecność – czy to związaną z pracą w przemyśle (kopalnia w wypadku męża Agnes, Karela), wojną (mąż Almy, Ignác, i Karel), czy decyzjami władz (odbywanie kary za „kułactwo” – Ignác). Kobiety przez większość czasu są same, pracują same, same zajmują się dziećmi, same odpowiadają za przetrwanie gospodarstwa. Nie tylko czują rozczarowanie milczeniem mężczyzn (Karel w domu prawie się nie odzywa, Ignác rozmawia głównie z końmi, Helmut, syn Agnes, zrywa kontakt z rodziną), ale dopuszczają do siebie myśl, że to mężczyzna może zawodzić, że to jego ciało może być ułomne, umysł za słaby, podają więc w wątpliwość ich męskość rozumianą jako możliwość spłodzenia i utrzymania przy życiu potomstwa – powielają tym samym opresyjne schematy, którym same były poddane. Agnes przed pierwszą, wyczekaną ciążą nieraz zastanawia się, czy Karel potrafi spłodzić dziecko, Alma zaś, która także długo czekała na pierwszą ciążę (i której również przeszło przez myśl, że być może problem

⁴⁹ *Eadem, Okna do pokoje*, Ostrava: Littera Silesia 2010.

⁵⁰ Po takie sprawdzone metody, jak wypijanie poronnych wywarów, podnoszenie ciężkich rzeczy, skoki ze schodów, łózka i drabiny, sięgała także matka Edeltraud. Jednak gdy okazało się, że żadna z tych metod nie zadziałała, nie zdecydowała się na wizytę u kobiety, która mogła przerwać jej ciążę w inny sposób. *Eadem, Třešnovou aleji*, s. 46.

⁵¹ *Eadem, Okna do pokoje*, s. 51–52.

⁵² Agnes zaczęła „rozmawiać” z Karem dopiero po jego śmierci, prowadząc monologi, otulona w płaszcz Wehrmachtu przysłany przez niego z frontu.

nie leży po jej stronie), o stratę pierwotnego obwinia swojego męża. To on doprowadza do śmierci jedyne go męskiego potomka z prawego łóża⁵³, to jego nieślubny syn, spłodzony z posługaczką, jest przyczyną dramatu najstarszej córki i jej decyzji o ucieczce za granicę i tym samym zerwania więzi z gruntem, gospodarstwem, rodziną. Męscy potomkowie umierają (Vincent, syn Almy) bądź porzucają matkę i jej wartości pod wpływem innej kobiety (Helmut, syn Agnes⁵⁴), a ich ojców przez większość czasu określają przede wszystkim milczenie, nieobecność i nieporadność – Karel zostaje wcielony do Wehrmachtu, pojawia się na przepustce, ale dość szybko ginie „śmiercią bohaterską”, jak głosi zawiadomienie; Ignác mieszka i pracuje z Almą aż do jej śmierci, ale to jej oddaje zarządzanie budżetem domowym, kontakty z urzędami, przez długi czas nie zdaje sobie sprawy, że to żona opłaca coraz większe kary za niewypełnianie zamówień władzy, dzięki czemu chroni go przed więzieniem.

Wydaje się, że rola mężczyzny w narracjach Tvrdej i Malchárkovej sprowadzona jest do zapłodnienia, ewentualnie do oporządzenia zwierząt i cięższych prac rolnych. Mężczyzna „domowy” nie cieszy się autorytetem. Karem pogardza nawet własna matka, jego ojciec, teść Agnes, jest cichy i popada w zdziecinnienie, Ignác nie wtrąca się w wychowanie córek, nie zdobywa się nawet na rozmowę z Haną, gdy Alma odkrywa jej romans z przyrodnim bratem (to matka musi przekazać córce złe wieści); ojciec Edeltraud, do wojny rządzący w domu dzięki przemocy i wielokrotnie gwałcący swoją żonę, na przepustce zdaje sobie sprawę, że stanowi zbędny balast, że rodzina dobrze sobie radzi bez niego, jest nawet szczęśliwsza⁵⁵. Z kolei mężczyzna spoza domu zwykle utożsamiany bywa ze złem – czy to jako działacz polityczny, przedstawiciel władzy (Johan, brat Karela, działacz NDSAP, Bruno, syn Ignáca, miejscowy aparatczyk, urzędnicy reprezentujący różne systemy i ich żądania), czy uosobienie wojennej bestii (żołnierze Armii Czerwonej). Nie ma w świecie protagonistek miejsca na pełny powrót mężczyzn do ich dawnych ról społecznych i kulturowych, do czasu sprzed wojny. Nie do końca zdają sobie z tego sprawę, nie tematyzują tego zagadnienia, uważając taką zmianę po prostu za konsekwencję bieżących wydarzeń.

Ciało kobiety miało nie tylko rodzić, ale także wykonywać wiele innych czynności w gospodarstwie, które w omawianych tekstach określane są mianem harówki. Kobiety zostają z pracą same ze względu na wspomnianą już nieobecność mężczyzn. I choć przez jakiś czas mogą liczyć na zatrudnioną

⁵³ Na gruncie „nadprzyrodzonym” bowiem rzucono na niego klątwę, a także w świecie rzeczywistym – wbija widły w siano, w którym chowa się Vincent, jego syn.

⁵⁴ Zob. K. Pospizil, *op.cit.*, s. 241–256.

⁵⁵ E. Tvrda, *Třešnovu aleji*, s. 43–45.

pomoc (również kobiet)⁵⁶, ostatecznie przejmują wszystkie prace, w tym te typowo męskie, przechodząc metamorfozę w byt – we własnym mniemaniu – nie do końca kobiecy, wkładają nawet męskie ubrania.

Alma sama wzięła się do pracy. Nie mogła siedzieć z założonymi rękami i czekać. Nie miała koni, więc żeby mogła zasiać trochę jęczmienia, zaczęła obrabiać pole ręcznie kawałek po kawałku. Było twarde, ubite przez czołgi na klepisko. [...] Jej twarz w ogóle nie przypominała atrakcyjnej kobiety. Przecież haruje jak chłop, wygląda jak chłop, gdyby nie te długie włosy, w których akurat mogą się trzymać wszy... Nie ma porządnego mydła ani szamponu. Wzięła nożyczki i obcięła sobie włosy do połowy uszu. Trochę jej ta fryzura odjęła lat. Włożyła spodnie Ignáca i jego koszulę. Męskie ubrania były wygodniejsze niż spódnica. [...] Żeby nie zapomnieć, że jest kobietą, ładne ubrania zostawiła sobie na niedzielę do kościoła, a w dzień roboczy zakładała podomkę. A to i tak raz w miesiącu, gdy szła po kartki żywnościowe⁵⁷.

Przemiana ta, choć z założenia tymczasowa, nie cofa się zupełnie mimo powrotu mężczyzn i prób ponownego wejścia bohaterki w kulturową rolę kobiety – choć są jeszcze stosunkowo młode (trzydzieści kilka lat), nie zachodzą już w ciążę. Alma, pod wpływem rządowej propagandy oraz wezwań głoszonych w radiu („Cieszymy się z każdego urodzonego dziecka”) i w kościele („Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię!”)⁵⁸, nie wzbrania się przed współżyciem z mężem, ale z ulgą przyjmuje comiesięczne krwawienia. Agnes decyduje się na los wdowy, niewiele się dla niej zmienia – wciąż żyje z wyobrażeniem Karela, jego duchem, z tą tylko różnicą, że wcześniej od czasu do czasu mogła go dotknąć, a po jego śmierci otula się co tydzień żołnierskim płaszczem. Nie przyjmuje zalotów, skupia się wyłącznie na obronie własnej rodziny i gospodarstwa.

Doświadczenia samodzielnego życia, doświadczenie wojenne i powojenne (w tym też przymusowe włączanie do spółdzielni rolnych, prześladowania ze względów etnicznych i religijnych) sprawiają, że bohaterki czują się silniejsze niż przed wojną, choć z tą siłą przychodzą także zmęczenie i większe poczucie odpowiedzialności za siebie, swoje dzieci i – w przypadku Almy – męża. Cały swój wysiłek wkładają w przetrwanie gospodarstwa i przekazanie dzieciom wyznawanych przez siebie wartości. Mają nadzieję, że zachowanie

⁵⁶ Najpierw posługaczek, a gdy kończą się pieniądze ze względu na konieczność wypełniania kontyngentów podczas drugiej wojny światowej, do pomocy zostają wysłane pracownice przymusowe, które odchodzą wraz z przybyciem na tereny ziemi halucyńskiej Armii Czerwonej. Warto też wspomnieć, że na ziemiach zaliczanych do tzw. starej Rzeszy, np. w Opolskiem, mężczyźni idących na front zastępowały młode kobiety zatrudnione w ramach *Reichsarbeitsdienst*. Jest to słabo znana karta dziejów Górnego i Dolnego Śląska, warta jednak uwagi. Zbeletryzowaną historię dziewcząt pracujących w okolicach Kluczborka opowiada m.in. Monika Neumann w powieści *Przemilczane*.

⁵⁷ A. Malchárková, *Grunt*, s. 83–84.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 92.

choć części rodzinnego gruntu, wiara w Boga oraz szacunek do pracy pozwolą trwać kolejnym pokoleniom. Trwać, przeżyć, przekazać dalej „chłopską krew” – tyle w ich mniemaniu musiał zrobić człowiek, przekonanie to było poparte latami własnych i rodzinnych doświadczeń. Na tym skupiał się transfer międzypokoleniowy, za który czuły się odpowiedzialne. Zmuszały swoje córki do pracy w domu i w gospodarstwie od najmłodszych lat, stopniowo dodawały im obowiązków, by w pewnym momencie potrafiły zastąpić matki w każdym aspekcie. Nie widziały w tym nic złego, powielały odziedziczone wzorce. Córka Agnes, Elizabeth, i jedna z córek Almy, Heda, pokornie poddały się woli matek i lokalnej kultury. Przejawy buntu i niezgody na zaplanowany przez matki los wiązały się z opuszczeniem domu i zerwaniem kontaktów na dobre. Syn Agnes, Helmut, dla którego wymarzyła karierę księdza, pod wpływem spotkanej kobiety (Aleny) porzuca seminarium i, wykorzystując swoją wielojęzyczność, zostaje tłumaczem. Dla rozwoju kariery, również za namową żony, wstępuje do partii i zrzeka się niepewnej ideologicznie rodziny, odcina się od matki-katoliczki i ojca-żołnierza Wehrmachtu. Hana, niepokorna córka Almy marząca o innym życiu, próbuje uciec od gospodarstwa do pobliskiego miasta (Opawy), znajduje tam pracę i miłość, którą okazuje jej przyrodni brat z nieślubnego łoża. Naciski matki i dawne błędy ojca powodują, że decyduje się na ucieczkę za granicę, tracąc na długie lata kontakt z rodziną. Każdy, kto nie godzi się na reguły panujące w lokalnej wspólnotce, musi ją opuścić, porzucić również swoją tożsamość – ale nigdy to nie może być ucieczka całkowita, bowiem tożsamości, jak mówi jedna z bohaterek *Pandoriny skříinky* Tvrdej, nie da się zmienić, a prawdę tę poznaje się dopiero poprzez własny ból⁵⁹.

Grunt jej mać

Tożsamość, jak się tu wydaje, przekazywana jest nie tylko w procesie socjalizacji, ale także mimo niego, w genach. Stąd tak częste wzmianki o „chłopskiej krwi” i liczne powroty bohaterek, które ziemię hulczyńską chciały bądź musiały opuścić – wracają, by odnaleźć siebie (wnuczki Almy i Agnes) lub choć raz przed śmiercią poczuć zapach tutejszej ziemi, pożegnać się z krainą młodości i ziemią-matką-dzieciństwem (Edeltraud, Lena⁶⁰).

Almie i Agnes świadomość, że ich wysiłek, przekonania, tożsamość będą w jakiś sposób kontynuowane, pozwala spokojnie odejść. Nieważne, czy będzie to kontynuacja pod tym samym nazwiskiem, nieistotne okazuje się przetrwanie rodu w linii męskiej, istotne są krew i miłość do ziemi. Alma tłumaczy Ignácowi, że jego nazwisko zostanie zapisane złotymi literami na nagrobku

⁵⁹ E. Tvrďa, *Pandorína skříňka*, s. 218.

⁶⁰ Lena – bohaterka opowiadania *Garść ziemi* z tomu *Dziedzictwo* Tvrdej (s. 88–91).

i to powinno mu wystarczyć, że najważniejsze jest przetrwanie krwi i gruntu, niezależnie od nazwy⁶¹. Podobnie zresztą myśli Agnes, która „powstrzymuje” swoją śmierć, dopóki nie zobaczy wnuczki, Agáty, i nie zauważy w jej oczach własnego odbicia.

Edita, wnuczka Almy, decyduje się w latach 90. XX wieku sprzedać rodzinną ziemię i przenieść do miasta wraz ze swoim mężem, który nie potrafił się odnaleźć w wiejskiej rzeczywistości. Nie sprzedaje jednak samego gospodarstwa i niewielkiego pola obok. Była bliska podpisania umowy, ale z tyłu głowy usłyszała słowa babci, wielokrotnie powtarzane przez matkę:

Masz gdzie wrócić. Jest tutaj studnia, ogród, został też kawałek pola na kartofle i kapusę. Możesz tu trzymać króliki, kury i jedną krowę. Nikt nie mówił, że zawsze będzie dobrze. Świat może się zmienić, ale ty masz tutaj wszystko, czego potrzebujesz do życia. Z twojej własności nikt cię nie wyrzuci, a ziemia jest świadoma, żyje. Nie pozwoli ci umrzeć⁶².

Wiele lat dom niszczał, a ona zajęta rozwijaniem kariery, dziećmi, wspieraniem męża nie wracała na wieś. Dopiero w momencie kryzysu życiowego – zdrady męża i decyzji o rozwodzie, obudziła się w niej „kropła chłopskiej krwi”⁶³ i potrzeba powrotu. Stary dom i kawałek pola oferowały jej niezależność i sprawczość, których tak jej brakowało w jałowym miejskim życiu – ale za cenę ciężkiej pracy fizycznej, powrotu do metod i rozwiązań praktykowanych już przez matkę i babcię (sposób ręcznego obrabiania ziemi, zakrywanie okien w zimie). Praca fizyczna, bycie na miejscu, dotykanie ziemi, rozpulchnianie gleby i sprawienie, że znowu zaczyna rodzić, umożliwiają Edicie kontakt z tymi, którzy odeszli – kontynuację daru swojej babci (Alma miewała epizody kontaktu z duchami). Choć jest to kontakt przelotny, mający przekazać wyrzuty, smutek poprzednich pokoleń („Co zrobiliście z tymi urodzajnymi polami? Dlaczego na nich nie gospodarujecie?”), ale też nadzieję („Czujesz, jak ta ziemia pachnie? Jeśli będziesz umiała z nią żyć, nakarmi cię. Już czas, żebyście ją zaczęli szanować”)⁶⁴. Edita zaczyna odczuwać więź z miejscem, które kiedyś nienawidziła, odnajduje siebie i – inaczej niż babka i matka – dopuszcza do siebie męża, pozwala mu mówić, słucha go, zaczyna z nim nowe życie.

Edita od początku zna dzieje swojej rodziny przekazane jej w opowieściach matki. Powrót na wieś nie obciąża jej emocjonalnie, jest świadoma miejscowych realiów. Opuszcza rodzinne strony dla wyobrażeń o wygodnym, nowoczesnym życiu w mieście i przeżywa rozczarowanie. Ma wybór, dokonuje go i ponosi jego konsekwencje, dostaje też drugą szansę. Z kolei Agáta,

⁶¹ A. Malchárková, *Grunt*, s. 91.

⁶² *Ibidem*, s. 9.

⁶³ *Ibidem*, s. 13.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 171.

wnuczka Agnes, nieświadoma swoich chłopskich genów, nie może się odnaleźć w swoim wielkomięjskim życiu w Pradze, odczuwa brak, którego nie potrafi nazwać. Dopiero długo po odejściu babci, gdy wraz ze śmiercią ostatniego członka rodziny z tamtej linii dziedziczy dom, dowiaduje się o przemilczanej historii babci i swojego ojca, Helmuta. Odwiedza ich stary dom, ale czując niepokój zamiast więzi, decyduje się go sprzedać. Zabiera jednak ze sobą znalezione na strychu pudło z fotografiami, do którego wraca po latach, podobnie jak Edita – w czasie kryzysu. Agáta traci pracę, przeżywa rozterki związane z coraz słabszą relacją z odnoszącym biznesowe sukcesy mężem, czuje potrzebę odnalezienia swojego miejsca. Wraca do pudła z fotografiami i zaczyna niemal obsesyjnie studiować dzieje nie tylko swojej rodziny, ale także Górnego Śląska, który do tej pory był dla niej egzotyczną krainą. Przełomowa dla Agáty okazuje się decyzja o nakręceniu filmu dokumentalnego o swojej rodzinie, próba opowiedzenia swojej-obcej historii. Chce nie tylko odkryć przeszłość własnej rodziny, ale przede wszystkim oddać głos świadkiniom, sama odgrywa marginalną rolę we własnej produkcji. Pyta, nagrywa obszernie wypowiedzi, wspomnienia, reżyseruje zbliżenia, ale oddaje głos innym. Wybór medium jest dla niej istotny – dzięki niemu wraca do wyuczonego zawodu i marzeń młodości, a także ufa, że film lepiej trafi do jej dzieci: „Chcę, żebyście ich [rodzinę z ziemi hulczyńskiej – dop. K.P.H.] poznali chociaż dzięki temu filmowi. Żebyście wiedzieli, skąd pochodzicie”⁶⁵.

Agáta żmudną pracę śledczą podejmuje wbrew mężowi, próbuje w nią, bez większych sukcesów, zaangażować dzieci. Sama musi podjąć ten wysiłek i zmierzyć się z przeszłością swojej rodziny – bowiem nosi w sobie i przekazała dzieciom informację genetyczną tych nieznanych jej ludzi⁶⁶. Czuje, że geny to nie tylko kolor oczu czy włosów, ale coś więcej, czego nie potrafi nazwać. Jakby epigenetycznie przekazano jej związek z miejscem i z ziemią. Podczas pobytu w rodzinnej wsi, Bolaticach, zostaje ciepło przyjęta przez dalszych członków rodziny i sąsiadów, którzy widzą w niej cechy babci i ojca oraz cieszą się, że Agáta nie uciekła od swoich podstawowych powinności i urodziła dzieci, dbając o kontynuację rodu⁶⁷.

⁶⁵ E. Tvrďá, *Pandořina skřínka*, s. 138. Tego typu odkrywanie historii rodzinnej jest dość typowe dla (nie tylko) czeskich sag rodzinnych, rozwinięcie tej ścieżki interpretacyjnej to jednak temat na inne opracowanie. Wiele uwagi czeskim rodzinnym narracjom, pamięci i niepamięci poświęcił Marcin Filipowicz w dwóch rozdziałach swojej książki (nie przytacza interesujących mnie autorek, niemniej jego dociekania wskazują interesujące pole badawcze także literatury górnośląskiej). Por. M. Filipowicz, *Configuring Memory in Czech Family Sagas. The Art of Forgetting in Generic Tradition*, Lanham–London: Rowman & Littlefield/Lexington Books 2022 (rozdz. *Memory Hidden in the Family Narrative* oraz *Family Memory and the Logic of the Narrative*, s. 103–185).

⁶⁶ E. Tvrďá, *Pandořina skřínka*, s. 24, 81.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 153.

Przez pracę nad filmem Agáta zbliża się do swojej babci, zdewociałej katoliczki, jak kiedyś o niej myślała:

Agáta z trudnością powstrzymała łzy. Obejmowała swoją babcię, po latach, tylko w duchu, ale mimo to uścisk był silny. Czuła, że wraz z babcią obejmuje też coś ważnego w sobie, co właśnie odkryła. [...] Babcia i inne. Mam je w genach i one czasem o sobie przypominają. W chwilach, kiedy nagle wszystko ma sens⁶⁸.

Poznaje zarówno swoje korzenie, jak i samą siebie⁶⁹. Odkrywa, że mimo usilnych prób własnej matki, wtłaczającej ją w rolę nowoczesnej karierowiczki, czuje się zwykłą kobietą, dla której najważniejsza jest rodzina. Pokonuje opresję nie tylko swojej matki, ale także – choć mniej świadomie – babki; dokonuje czegoś, czego jej babcia nie potrafiła zrobić – zamiast zamknąć się w rozczarowaniu i poczuciu żalu, otwiera się na nowe życie z mężem, zaczyna z nim rozmawiać i dzielić się troskami, przerywa krąg milczenia, zakazów i nakazów, pokazuje dzieciom przeszłość ich rodziny, ale nie zmusza ich do określonego wyboru. Podobnie zachowuje się Edita. Obie jednak zdają sobie sprawę, że geny, ta chłopska krew, odezwą się również w ich potomkach i zmuszą do rewizji ich miejsca w świecie. Agáta i Edita stają się głosem nowego pokolenia kobiet górnośląskich, jeszcze cichym (większość narracji poświęcona jest kobietom z przeszłości), ale wyraźnym. Na własnych warunkach odkrywają grunt i dzielą się nim. Ich powroty odbywają się już w innej rzeczywistości społecznej (znaczna sekularyzacja regionu, zmiany zachodzące w patriarchalnej kulturze), politycznej (brak wyraźnych prześladowań ze względu na pochodzenie etniczne czy język, co nie oznacza zupełnego braku dyskryminacji) i ekonomicznej (zmiana typu gospodarki)⁷⁰, bohaterki nadbudowują narracje na opowieściach babek i matek, ale – jak się wydaje – przejmują choć częściowo władzę nad własną.

Głosy skądinąd

Artykuł omawia zaledwie wycinek problematyki górnośląskich narracji kobiecych, skupiając się na najważniejszych według mnie aspektach funkcjonowania kobiet w rolniczych częściach regionu. Celowo nie odwoływałam się w swoim tekście do szeroko ostatnio omawianych badań nad polską wsią

⁶⁸ *Ibidem*, s. 151–152.

⁶⁹ Jest to jedno z typowych przedstawień wewnętrznych rozterek i rozwoju protagonistek w czeskojęzycznej prozie. Pisze o tym m.in. A. Zachová, *Modelovost v současné literatuře psané ženami* [w:] *Žena v české a slovenské literatuře*, red. J.J.K. Nebeský, L. Pavera, Opava: Slezská univerzita 2006, s. 200–204.

⁷⁰ M. Mečiar, *Hlučínsko: sociální identity a generace*, Ostrava: Ostravská univerzita 2008; H. Kubatová, *Proměny způsobu života na Hlučínsku v mezigenerační perspektivě*, „Český lid” 2014, nr 2, s. 209–231.

i chłopstwem⁷¹, ponieważ status wsi i chłopca w Czechach i na całym Górnym Śląsku znacząco różni się od statusu w Polsce⁷². Wynika to najpewniej z odmiennego rozwoju gospodarczego, innych form zależności chłopów, długiego funkcjonowania chłopskich rodów – problematyka ta jednak wymaga pogłębionych badań socjologów, antropologów i etnografów. Nie czuję się na siłach, by stawiać tutaj mocne tezy w tym zakresie. Natomiast widoczne zróżnicowanie na „męską” i „kobiecą” perspektywę w literaturze górnośląskiej budzi moje zainteresowanie i będzie przedmiotem pogłębionych analiz. Narracje kobiece, o czym była mowa, są domeną autorek z rolniczych i półrolniczych obszarów Górnego Śląska, uwidacznia się jednak niedostatek podobnych narracji kobiet z obszaru przemysłowego/poprzemysłowego, poza nielicznymi publikacjami (np. *Od jednego Lucypera* Anny Dziewit-Meller, *Godki z babciom* Krystyny Loch⁷³), czy projektami związanymi ze zbieraniem historii mówionych⁷⁴ oraz pamiętników kobiet z rodzin górniczych⁷⁵. Jest to, jak wskazuje Monika Głosowicz, obszar nie tylko do zbadania, ale także wymagający wypracowania nowej, odpowiedniej metodologii, uwzględniającej interseksjonalność polityki społecznej oraz pochylenia się nad kwestiami pracy zarobkowej, opiekuńczej i reprodukcyjnej⁷⁶.

⁷¹ Zob. m.in. A. Leszczyński, *Ludowa historia Polski. Historia wycisku i oporu: mitologia panowania*, Warszawa: W.A.B. 2020; K. Janicki, *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2021.

⁷² M. Řepa, *Between the Nation and Self-interest. The Czech Peasantry in Moravia at the Daybreak of Civil Society, 1848–1914* [w:] *Making Politics in the European Countryside: 1780s–1930s*, eds. L. Brassart et al., Turnhout: Brepols Publishers 2022, s. 223–246; *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, red. P. Blažek, M. Kubálek, Praha: Dokořán 2008; A. Velková, *Vývoj sociálních a demografických struktur české vesnice v 18. a 1. polovině 19. století*, [praca doktorska], Univerzita Karlova v Praze, 2004, https://www.researchgate.net/publication/353015196_Vyvoj_socialnich_a_demografickych_struktur_ceske_vesnice_v_18_a_1_polovine_19_stoleti_Disertacni_prace_Ustav_ceskych_dejin_FFUK_Praha_2004_644_s.pdf [dostęp: 20.02.2023].

⁷³ A. Dziewit-Meller, *op.cit.*; K. Loch, *Godki z babciom*, Kotórz Mały: Silesia Progress 2020.

⁷⁴ Zob. np. *Kobiety o kobietach na Górnym Śląsku. Frauen über Frauen in Oberschlesien*, Archiwum Historii Mówionej, t. 6, red. J. Lusek, Gliwice–Opole: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej 2018.

⁷⁵ Projekt pomysłu M. Głosowicz, dofinansowany przez gminę Czerwonka-Leszczyny, zob. <https://www.facebook.com/archiwumwegla> [dostęp: 20.02.2023].

⁷⁶ M. Głosowicz, *In Search of Upper Silesian Women. Counter-histories in Contemporary Silesian Literature* [w:] *Voicing Memories, Unearthing Identities. Studies in the Twenty-First Century Literatures of Eastern and East-Central Europe*, eds. A. Konarzewska, A. Nakai, Malaga: Vernon Press 2023, s. 175–195.

Bibliografia

- Anderson B., *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków: Znak 1997.
- Artwińska A., *Transfer międzypokoleniowy, epigenetyka i „więzy krwi”. O „Małej Zagładzie” Anny Janko i „Granicy zapomnienia” Siergieja Lebediewa*, „Teksty Drugie” 2016, nr 1.
- bell hooks, *Margins jako miejsce radykalnego otwarcia*, przeł. E. Domańska, „Literatura na Świecie” 2008, nr 1–2.
- Błaszczak-Waławik M., Błasiak W., Nawrocki T., *Górny Śląsk. Szczególny przypadek kulturowy*, Kielce: Wydawnictwo Naukowe Jan Szumacher 1990.
- Buchner H., *Ciotka Flora*, Szczecin: Wydawnictwo My Book, Creative Media 2013.
- Buchner H., *Dzieci Hanyski*, Szczecin: Wydawnictwo My Book 2008.
- Buchner H., *Hanyska*, Kotórz Mały: Silesia Progress 2016.
- Český Statistický Úřad, *Sčítání – výsledky: Obyvatelstvo podle národnosti*, 2022, <https://scitani.gov.cz/narodnost#null> [dostęp: 2.12.2022].
- Chitnis R.A., *A Need for Greater Openness. The Countryside in Czech Fiction since 1989*, „The Slavonic and East European Review” 2013, vol. 91, no. 3.
- Cuius regio? Ideological and Territorial Cohesion of Silesia (c. 1000–2000)*, vol. 1–5, red. L. Harc, P. Wiszewski, R. Żerelik, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski 2013–2015.
- Czesak A., *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2015.
- Dechovka*, spektakl teatru VOSTO5, *Televizní záznam inscenace Divadla VOSTO5 „Dechovka” pořizený Českou televizí na Baráčnické rychtě 19. a 20.10.2015*, <https://vimeo.com/195275990> [dostęp: 20.01.2023].
- Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozioökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts Beiträge zu seiner Lage und deren Widerspiegelung in der zeitgenössischen Publizistik und Literatur. Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa*, hrsg. D. Berindei, W. Gesemann, A. Hoffmann, Köln–Wien: Böhlau 1973.
- Derra A., *Od skromnego świadka do wiedzy usytuowanej. O pożytkach z feministycznych badań nad nauką i technologią*, „Etyka” 2012, nr 45.
- Dziewit-Meller A., *Od jednego Lucypera*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2020.
- Filipowicz M., *Configuring Memory in Czech Family Sagas. The Art of Forgetting in Generic Tradition*, Lanham–London: Rowman & Littlefield/Lexington Books 2022.
- Fukala R., *Slezsko – neznámá země Koruny české*, České Budějovice: Veduta 2007.
- Galant A., *Na falach, ładach, marginesach. O metaforach i możliwościach feministycznej historii literatury*, „Forum Poetyki” 2017, nr 10.
- Glosowicz M., *In Search of Upper Silesian Women. Counter-histories in Contemporary Silesian Literature [w:] Voicing Memories, Unearthing Identities. Studies in the Twenty-First Century Literatures of Eastern and East-Central Europe*, eds. A. Konarzewska, A. Nakai, Malaga: Vernon Press 2023.
- Główny Urząd Statystyczny, *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski*, Warszawa: GUS 2015.

- Główny Urząd Statystyczny, *Wstępne wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021 w zakresie struktury narodowo-etnicznej oraz języka kontaktów domowych*, Warszawa 2023, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-wstepne/wstepne-wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-ludnosci-i-mieszkan-2021-w-zakresie-struktury-narodowo-etnicznej-oraz-jezyka-kontaktow-domowych,10,1.html> [dostęp: 30.08.2023].
- Górnikowska-Zwolak E., *Szkic do portretu Ślązaczki. Refleksja feministyczna*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk” 2000.
- Greń Z., *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2000.
- Hannan K., *Borders of Identity and Language in Silesia*, „The Polish Review” 2006, vol. LI, no. 2.
- Haraway D., *Wiedze usytuowane. Kwestia nauki w feminizmie i przywilej ograniczonej/częściowej perspektywy*, przeł. A. Czarnacka, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0062haraway1988.pdf> [dostęp: 20.02.2023].
- Humerstone K.C., Kubik A., ‘Celtic Meets Slavic’. *The Social Sustainability of Cornish and Silesian Heritage in Europe and Overseas*, „Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe” 2023, no. 1, s. 1–31, <https://doi.org/10.53779/LMZX3988> [dostęp: 20.08.2023].
- Janicki K., *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2021.
- Jaroszewicz H., *Krytyka prób emancypacji śląszczyzny. Plaszczyzna naukowa (lingwistyczna)*, „Slavia Occidentalis” 2019, nr 1.
- Kaczmarek U., *Tożsamość regionalna mieszkańców Zaolzia*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, t. 1.
- Kaczmarzyk I., „Plac a narzykani predykantów ze Śląska wygnanych w namysłowskim kraju” – zapomniany utwór literatury śląskiej, „Śląskie Miscellanea” 1993, t. 5.
- Kijonka J., *Ethnicity, Leisure and Popular Culture* [w:] *Leisure, Health and Well-Being*, eds. Z. Benkő, I. Modi, K. Tarkó, Cham: Palgrave Macmillan 2017.
- Kijonka J., *Górnoślązacy. Tożsamość regionalna i etniczna ponad granicami*, „Człowiek i Społeczeństwo” 2017, nr 44.
- Kobiety o kobietach na Górnym Śląsku. Frauen über Frauen in Oberschlesien*, Archiwum Historii Mówionej, t. 6, red. J. Lusek, Gliwice–Opole: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej 2018.
- Koelling H., *Prošliccy, abo jak Pon Wilhelm Koelling byli 12 lot pasterzem w Prošlicach*, w *Miechowej a na Bronach*, Wrocław: Grass, Barth i Sp. 1887.
- Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, ed. P. Blažek, M. Kubálek, Praha: Dokořán 2008.
- Kornhauser J., *Dom, sen i gry dziecięce. Opowieść sentymentalna*, Kraków: Znak 1995.
- Kubatová H., *Proměny způsobu života na Hlučínsku v mezigenerační perspektivě*, „Český lid” 2014, nr 2.
- Kubica G., *Ewangelickie kobiety – szkic* [w:] *eadem, Śląskość i protestantyzm*, Kraków: Wydawnictwo UJ 2011.
- Kubica G., „Moja ślōnsko rzecz”. *Szkic autoetnograficzny*, „Socjolingwistyka” 2018, z. 32.

- Kubik A., Pietrek D., *Bestandsaufnahme der (deutschsprachigen) Gegenwartsliteratur in Schlesien. Über die sprachliche Trias der schlesischen Narrative*, „Oxford German Studies” 2019, vol. 48, no. 1.
- Kubisz P., *Przednówek*, Český Těšín: Śląski Związek Literacko-Artystyczny w Czechosłowacji 1937.
- Kuciel-Frydryszak J., *Chłopki. Opowieść o naszych babkach*, Warszawa: Marginesy 2023.
- Kunicki W., *Śląsk. Rzeczywistości wyobrażone [w:] Śląsk. Rzeczywistości wyobrażone*, red. W. Kunicki, współpr. N. i K. Źarscy, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2009.
- Kutz K., *Piąta strona świata*, Kraków: Znak 2010.
- Lednická K., *Šikmý kostel. Románová kronika ztraceného města léta 1894–1921*, Ostrava: Bílá vrána 2020.
- Leszczyński A., *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu: mitologia panowania*, Warszawa: W.A.B. 2020.
- Leśniakowska M. et al., *Nieswojość*, Wrocław: Warstwy 2019.
- Loch K., *Godki z babcioń*, Kotórz Mały: Silesia Progress, 2020.
- Lyszczyna J., *Czy istnieje literatura śląska?*, „Fabryka Silesia” 2012, nr 1.
- Ładogórski T., *Ludność Śląska na przełomie dwóch epok [w:] Historia Śląska*, red. S. Michalkiewicz, t. III: 1850–1890, Wrocław: Ossolineum 1976.
- Macura V., *The Idyll and the Topos of the “Cottage” as a Czech National Stereotype*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 1996, nr 1–2.
- Makarska R., *Textual Multilingualism, or Inscribing a Place. Regionalism, Polyculturalism, and Multilingualism in New Central-European Literature*, „Wielogłos” 2018 [Special Issue English Version].
- Malchárková A., *Chudobky: pověsti a báchorky z Hlučínska*, Ostrava: Repronis 2018.
- Malchárková A., *Grunt*, przeł. K. Pospiszil-Hofmańska, Kotórz Mały: Silesia Progress 2021.
- Malchárková A., *Hlášim se k národnosti slezské*, 25.03.2021, <https://wachtyrz.eu/anna-malcharkova-hlasim-se-k-narodnosti-slezske/> [dostęp: 20.01.2023].
- Malinowski L., *Powieści ludu polskiego na Śląsku*, t. 1–2, Kraków: Akademia Umiejętności 1899–1901.
- Matykowski N., *Śląsk Cieszyński a Podbeskidzie – świadomość regionalna mieszkańców województwa bielskiego*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, t. 1.
- Mečiar M., *Hlučínsko: sociální identity a generace*, Ostrava: Ostravská univerzita 2008.
- Michna E., *Odrębność językowa małych grup etnicznych i jej rola w procesach walki o uznanie oraz polityce tożsamości. Analiza porównawcza sytuacji Rusinów Karpackich i Ślązaków*, „Studia Humanistyczne AGH” 2014, nr 3.
- Morcinek G., *Czarna Julka*, Warszawa: Czytelnik 1959.
- Muś A., Jakubowski T., Kijonka J., Sarna P., *Where Ethnoregionalism and Nationalism Meet: A Struggle for Recognition and a Clash of Identities*, „International Journal on Minority and Group Rights” 2022, <https://doi.org/10.1163/15718115-bja10091> [dostęp: 30.11.2022].
- Muzeum Hlučínska, <https://www.muzeum-hlucinska.cz/informace/stala-expozice/10> [dostęp: 20.12.2021].
- Nawarecki A., *Lajerman*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria 2010.

- Németh-Vítová L., *Odkrywanie na nowo „kraju sudeckiego” w czeskiej literaturze po 1989 roku*, „Porównania” 2015, nr 17.
- Netz F., *Dysharmonia caelestis*, Katowice–Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk” 2004.
- Neumann M., *Przemilczane*, Kotórz Mały: Silesia Progress 2021.
- Nünning V., *A ‘Culture-Sensitive Approach’ to Transcultural Literary History* [w:] *Studying Transcultural Literary History*, eds. G. Lindberg-Wada, Berlin: De Gruyter 2006.
- Ostroch A.J., *Warkocz pokoleń*, Warszawa: Wydawnictwo Książkowe „Twój Styl” 1998.
- Pamiętniki kobiet z rodzin górniczych. Projekt pomysłu M. Glosowicz, <https://www.facebook.com/archiwumwegla> [dostęp: 20.02.2023].
- Pawelska-Skrzypek G., Domański B., *Zróżnicowania przestrzenne postrzegania własnego regionu przez mieszkańców Śląska Cieszyńskiego*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, t. 1.
- Plaček V., *Prajáci aneb k osudům Hlučinska 1742–1960*, Háj ve Slezsku: Máj 2000.
- Pospiszil K., *Dziedzictwo niechciane. Walka pamięci w tetralogii śląskiej Evy Tvrdej*, „Bohemistyka” 2018, nr 3.
- Pospiszil-Hofmańska K., *The Eternal Return. Rural and Semi-Rural Areas in Contemporary Upper Silesian Literature* [w:] *Portraying Countryside in Central European Literature*, eds. J. Ivánek, J. Malura, Ostrava: Ostravská univerzita 2021.
- Ptáček L., *The Sudetes in Czech Cinema – a Political Space Trapped by National and Class Stereotypes*, „Ekphrasis” 2020, no. 1.
- Řepa M., *Between the Nation and Self-interest. The Czech Peasantry in Moravia at the Daybreak of Civil Society, 1848–1914* [w:] *Making Politics in the European Countryside: 1780s–1930s*, eds. L. Brassart, C. Marache, J. Pan-Montojo, L. Van Molle, Turnhout: Brepols Publishers 2022.
- Rokita Z., *Odrzania*, Wołowiec: Czarne 2023.
- Schlossarková J., *Co na Prajzské se povědalo*, Opava: Leges 2019.
- Schlossarková J., *Co na Prajzské se stalo*, Opava: Leges 2019.
- Schlossarková J., *Toulky nejen Hlučinskem*, Hlučín: Jana Schlossarková 2016.
- Silesia Progress, <https://www.silesiaprogress.com/pl/c/Po-slonsku/51/1/full> [dostęp: 20.11.2022].
- Siwek T., *Czech Silesia. A Periphery of the Czech State*, „Europa XXI” 2006, vol. 15.
- Siwek T., Bogdová K., 2007, *Czech Cultural-Historical Regions in the Minds of Their Inhabitants*, „Czech Sociological Review” 2007, vol. 43, no. 5.
- Steuer F., *Ostatni gwoźdźaurz*, Katowice: Księgarnia i Drukarnia Katolicka 1934.
- Steuer F., *Z naszej żymyj ślunskej*, Katowice: Księgarnia i Drukarnia Katolicka 1934.
- Střelec K., *Česky psaná literatura jako medium paměti (a zapomnění) Hlučinska*, „Poznańskie Studia Slawistyczne” 2019, nr 16.
- Swadźba U., *Śląskie wartości – praca, rodzina i religia. Geneza, trwanie i zmiany*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa” 2014, nr 5.
- Syniawa M., *Cebulowō ksiynga umartych*, Kotórz Mały: Silesia Progress 2018.
- Szejnert M., *Czarny ogród*, Kraków: Znak 2007.
- Szewczyk G., *Literatura na Górnym Śląsku* [w:] *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, red. J. Backle, D. Gawrecki, R. Kaczmarek, Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej 2011.

- Szymutko S., *Nagrobek ciotki Cili*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2001.
- Śląsk Cieszyński. *Granice, przynależność, tożsamość*, red. J. Spyra, Cieszyn: Muzeum Śląska Cieszyńskiego 2008.
- Twardoch S., *Drach*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2014.
- Tvrda E., *Dziedzictwo*, przeł. K. Pospiszil, Kotórz Mały: Silesia Progress 2016.
- Tvrda E., *Okna do pokoje*, Ostrava, Littera Silesia 2010.
- Tvrda E., *Pandořina skříňka*, Ostrava: Littera Silesia 2015.
- Tvrda E., *Přihlásím se ke slezské identitě*, 30.03.2021, <https://wachtyrz.eu/eva-tvrda-prihlasi-m-se-ke-slezske-identite/> [dostęp: 20.01.2023].
- Tvrda E., *Třešňovou alejí*, Ostrava: Littera Silesia 2008.
- Urbanec J., *Slezská literatura nebo literatura ve Slezsku?* [w:] *K periodizaci dějin Slezska*, red. Z. Jirásek, D. Gawrecki, Opava: Slezská univerzita 2008.
- Velková A., *Vývoj sociálních a demografických struktur české vesnice v 18. a 1. polovině 19. století*, [praca doktorska], Univerzita Karlova v Praze 2004, https://www.researchgate.net/publication/353015196_Vyvoj_socialnich_a_demografickych_struktur_ceske_vesnice_v_18_a_1_polovine_19_stoleti_Disertacni_prace_Ustav_ceskych_dejin_FFUK_Praha_2004_644_s.pdf [dostęp: 20.02.2023].
- Wardasówna M., *Wylom*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1954.
- Wiatr M., *Oberschlesien und sein kulturelles Erbe. Erinnerungspolitische Befunde, bildungspolitische Impulse und didaktische Innovationen*, Göttingen: V&R Unipress 2016.
- Wiszewski P., *A Time of Transformation. New Silesia under Construction (1945–2015)* [w:] L. Harc, P. Wiszewski, R. Żerelik, *Cuius Regio? Ideological and Territorial Cohesion of the Historical Region of Silesia (c. 1000–2000)*, vol. 5, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski 2015.
- Zachová A., *Modelovost v současné literatuře psané ženami* [w:] *Žena v české a slovenské literatuře*, red. J.J.K. Nebeský, L. Pavera, Opava: Slezská univerzita 2006.
- Załęga D., *Bez pana i plebana. 111 gawęd z ludowej historii Śląska*, Warszawa: Wydawnictwo RM 2021.

Streszczenie

Grunt jej mać. Kobiecte narracje z górnośląskich marginesów – prolegomena

Celem artykułu jest przedstawienie wybranych kobiecych narracji z rolniczych peryferii Górnego Śląska – ziemi hulczyńskiej. Autorka skupia się na twórczości Ewy Tvrdej i Anny Malchárkovej, ich autousytuowaniu, sposobie opowieści oraz na punktach wspólnych ich narracji o autochtonkach. Miejscowe kobiety w ciągu XX wieku musiały się mierzyć z wielopłaszczyznową dyskryminacją – częściowo ze względu na pochodzenie etniczne i wiarę, częściowo ze względu na płeć. Wychowane w patriarchalnej kulturze podlegały jej wzorcom i powielaly je, ale ich pozycja względem mężczyzny była ambiwalentna – potrafiły przejąć ich obowiązki, chciały także decydować o wykonywanej przez siebie pracy reprodukcyjnej. Istotna dla protagonistek analizo-

wanych tekstów jest ich więź z ziemią, odkrywana ponownie przez ich potomkinie. Wnuczki jednak częściowo zmieniają schematy wypracowane przez babcię i matki, przerywając krąg milczenia i cichej akceptacji własnego losu.

Słowa kluczowe: Górny Śląsk, ziemia hulczyńska, narracje kobiece, margines, pogranicze

Summary

For the Land's Sake. Women's Narratives from Upper Silesian Margins: Prolegomena

The purpose of this article is to present selected women's narratives from the agricultural periphery of Upper Silesia – the Hlučín region. The author focuses on the works of Eva Tvrdá and Anna Malchárková, their self-positioning, the way they tell their stories, and the common elements in their narratives about the indigenous women. Local women had faced multifaceted discrimination throughout the 20th century – partly based on ethnicity and faith, partly based on gender. Raised in a patriarchal culture, they were subjected to its patterns and replicated them. Still, their position vis-à-vis men was ambivalent – they were able to take over their responsibilities, and they also wanted to decide about their reproductive work. Significant for the protagonists of the analyzed texts is their bond with the land, rediscovered by their female descendants. The granddaughters, however, partially change the patterns their grandmothers and mothers developed, breaking the circle of silence and quiet acceptance of their own fate.

Keywords: Upper Silesia, Hlučín Region, women's narratives, marginal communities, borderland